

811.163.4(497.6):28

rad primljen: 5. 10. 2017.

rad prihvaćen: 8. 12. 2017.

IZVORNI NAUČNI RAD

HARIS ČATOVIĆ

stručni saradnik, MA
Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu
Hasana Kikića 12, Sarajevo, BiH
haris.catovic@izj.unsa.ba

REFLEKSI DUGOG JATA U JUGOISTOČNOJ BOSNI U ANKETI PITANJA O GOVORU PROSTOGA NARODA (1897) I POPUNJENIM UPITNICIMA ZA ISPITIVANJE BOSANSKOHERCEGOVAČKIH GOVORA (1975–1986)

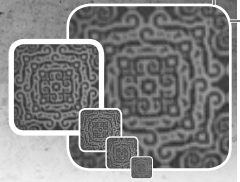
Sažetak: U dijalektološkoj literaturi općepoznata je činjenica da je pitanje refleksa starog glasa jata najinteresantnija pojava u našim dijalektima, naročito u govorima južnoga tipa, a današnje prilike nesumnjivo aktualiziraju pitanje refleksa starog glasa jata jer je to pitanje postalo i jedno od ključnih diferencijalnih osobina među standardnim jezicima na srednjojužnoslavenskom prostoru. Neujednačena zamjena jata u istim glasovnim pozicijama uvjetovana je različitim faktorima pa je stoga jasno zašto je ovom pitanju posvećen nemali broj radova koji su dosta široko postavljeni i sagledavani kako u monografskim studijama, tako i u normativnim priručnicima. Jugoistočnobosanski govorni tip pripada istočnohercegovačkom dijalektu pa je prema zamjeni jata dio velikog ijekavskog kompleksa. Izvor za lingvističku i filološku analizu ovog rada sačinjavaju ankete *Pitanja o govoru prostoga naroda* iz 1897. godine i *Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks* (1975–1986). U radu će se analizirati stanje u vezi s refleksima jata u dugom slogu u upitnicima koji su relevantni za istraživanje jugoistočnobosanskog govornog tipa, a provedeni su na području Čajniča, Foče, Goražda, Kalinovika,

Rogatice, Višegrada, a u okvirima projekta *Pitanja o govoru prostoga naroda* (1897) koji je proveo Zemaljski muzej, te popunjenim upitnicima za ispitivanja bosanskohercegovačkih govora, koji su provedeni na području Čajniča, Goražda, Kalinovika, Rogatice i Višegrada u okvirima projekta *Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks* (1975–1986) koji je vodio Institut za jezik i književnost, Odjeljenje za jezik.

Ključne riječi: fonetika, fonologija, jat, istočnohercegovački dijalekt, jugoistočnobosanski govorni tip, kvestionar.

Uvod

Razvojem savremene dijalektološke nauke uspjela se organizirati i sistematizirati opsežna građa koja se nakupila tokom istraživanja u projektu Instituta za jezik pod nazivom *Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks* čiji je cilj bio zabilježiti posebnosti bosanskohercegovačkih govora i prema zabilježenim rezultatima dati što precizniju sinhronijsku deskripciju toga stanja i odnosa prema standardnom jeziku, što je trebalo kao konačni rezultat imati dijalektološku kartu na kojoj treba da se “ukaže na bijela polja u smislu ispitanosti govora, naravno, bez iluzija u pogledu približavanja iscrpnosti” (Vujičić 1974: 15). Od najranijih dana dijalektološka istraživanja provedena na bosanskohercegovačkom prostoru u posljednjih nekoliko decenija, zahvaljujući radu prije svega istaknutih domaćih dijalektologa, postigla su značajnije rezultate. Ipak, proučavanja historijskog razvoja dijalekata na bosanskohercegovačkom terenu nisu bila dovoljno naučno eksplicirana, ali su donekle u pokušajima sistematiziranja i opisivanja toga stanja uspjela odgovoriti zadatku, doduše ponekad u manjoj ili više spretnoj kombinatorici nekih već ranije zabilježenih podataka. To je odredilo potrebu i pobudilo interes za traženjem idealnog modela i postavke u pristupu tom fenomenu. Saznanja do kojih je došla dijalektološka nauka u okvirima istraživanja bosanskog jezika relevantna su za sveobuhvatno proučavanje savremenog stanja bosanskohercegovačkih govornih tipova, ali ostaje još uvijek nedovoljno rasvijetljeno pitanje o uvjetovanosti jezičkih pojavnosti na pojedinim terenima, kao i nikad do kraja formirana slika o razvoju i fizionomiji dijalekatskih tipova bosanskog jezika. Tako će ionako složenu heterogenost bosansko-

hercegovačkih govornih tipova dodatno zakomplicirati interferencije i različita preslojavanja i preklapanja među govornim tipovima. U prvim fazama razvoja lingvističke misli na bosanskohercegovačkom terenu probudit će se zanimanje kod istraživača koji će već početkom 20. vijeka pokrenuti važne projekte čija je zadaća ispitati govore tog podneblja. Prvi od takvih projekata bila je anketa *Pitanja o govoru prostoga naroda* iz 1897. godine, koja predstavlja i prvu anketu koja je za cilj imala ispitati govore bosanskohercegovačkog prostora, koja će kasnije možda biti i model po kojem se prave upitnici ovoga tipa, mada nije bez metodoloških nedostataka.¹ Ova *Anketa* do danas nije dobila sistematičnu naučnu elaboraciju, osim što su se sporadično naučnoj javnosti prezentirali rezultati istraživanja pojedinih područja mjesnih govora.² Prikupljeni materijal daje nam u tom pogledu značajan poticaj za naučna istraživanja razvoja dijalekata, budući da je oblikovanje modernog bosanskog jezika u najvećoj mjeri posljedica dugotrajnog i kompliciranog procesa dijalekatskih diferencijacija, kao i integracija, koji se, s različitim stepenima intenziteta i naizmjenično, ogledaju u savremenom jeziku. Važno je napomenuti i činjenicu da će nam sveobuhvatna istraživanja jugoistočnobosanskog govornog tipa u smislu njegovih specifičnih osobnosti omogućiti da naučno

¹ Rešetar i Jagić povjerali su dijalekatske kvestionare neobučenom kadru (svćenicima, učiteljima) koji nisu bili izvježbani za tu vrstu posla, pa stoga rezultati jezičke ankete nisu u potpunosti pouzdani. U prilog tome govori i bilješka koju je napisao jedan od ispitivača, u kojoj stoji: "Sa ovdašnjim sam govorom narodnim i sam slabo upoznat, pošto se kratko vrijeme ovde nalazimo" (Nikola Tenovac, učitelj, KA1, str. 4). Osim ove činjenice koja govori o stručnim stranama ove *Ankete*, još jedna činjenica također ide u prilog ovoj konstataciji, a to je da upitnici nisu do kraja dosljedno popunjavani, npr. u kvestionaru VA4 uopće nisu podvučeni ili na bilo koji drugi način naznačeni odgovori. Naime, oni su dati u bilješkama, međutim, na pojedina pitanja uopće nisu dati odgovori.

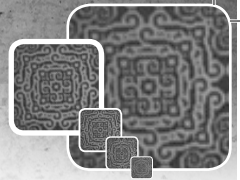
² Naprimjer: Šator (2004: 151–167) podrobno analizira rezultate ove *Ankete* čiji je upitnik stigao iz Mostara. Metodološki postupak koji je primijenio analizirajući govor Mostara dobra je platforma na temelju koje bi se tretirali i govori drugih krajeva. U svom radu dao je osnovne fonetske, morfološke, sintaksičke te leksičke osobnosti mostarskog govora s kraja 19. stoljeća. Osim Šatora, ova *Anketa* našla se u fokusu naučnog interesovanja i u radu Refika Bulića, koji je prije svega tretirao pitanje ekavske zamjene jata u govorima Tešnja i Maglaja (Bulić 2004: 32–39), kao i studiji *Ekavsko-jekavski govori tešanjско-maglajskog kraja* (Bulić 2013). Također, dva upitnika iz Sarajeva analizirao je Senahid Halilović te ih prezentirao javnosti u svojim dvama tekstovima: "Sarajevski govor do kraja XX stoljeća" i "Bosanskohercegovački lingvistički atlas: Dvije ankete i jedna izoglosa".

definiramo taj prostor te da se na jasan i argumentiran način uspostave specifičnosti njihovog odnosa i način na koji su one učestvovala u formiranju cjelokupne fizionomije istočnohercegovačkog dijalekta bosanskog jezika. Teorijski i praktični značaj ova *Anketa* dobila bi kroz sistematičnu analizu svih lokalnih govora, na osnovu kojih bi se izvršila diferencijacija i klasifikacija govornih zona po rangu većih od lokalnih, odnosno dijalekatskih oblasti, što bi nam poslužilo za dalje teorijsko razumijevanje variranja govornih odlika u sistemu dijalekta bosanskog jezika.

Dosadašnja proučavanja jugoistočnobosanskog govornog tipa

Jugoistočnobosanski govorni tip pripada istočnohercegovačkom dijalektu. Za istočnohercegovački dijalekt može se bez zadržke kazati da predstavlja u dijalektološkom smislu vrlo istražen teren pa je u skladu s tim do danas o njemu napisan prilično velik broj radova i monografija. Rešetarova monografija *Der štokavische Dialekt* (1907) izuzetno je značajna ne samo za štokavsko govorno područje već i za bosanskohercegovačku dijalektologiju koja je nesumnjivo njen najreferentniji dio. U prilog ovoj konstataciji ide činjenica da je Rešetar napravio i prvi kvestionar *Pitanja o govoru prostoga naroda* (1897) koji sadrži 150 pitanja za potrebe prikupljanja govorne građe u Bosni i Hercegovini. Zapažanja koja su uočena u prikupljenoj građi bile su značajne činjenice koje su svoje mjesto pronašle u opisima bosanskohercegovačkih govora u već spomenutoj Rešetarevoj monografiji. Pored ovog rada, još ranije 1894. godine u *Nastavnom vjesniku* Šurmin objavljuje rad³ u kojem iznosi podatke o govoru istočne Hercegovine – sve do crnogorske granice – što zaključujemo na osnovu sljedećeg: “Meni su izvor i u opće za ove bilješke Hercegovci s istoka, t.j. oni, koji žive počevši od Foče do Gacka, onda Goražde i Čajniče do istočnog Durmitora, pa sve do Nikšića i granice Hercegovine s

³ Šurmin, Đuro: “Njekoliko bilježaka o govoru hercegovačkom”, *Nastavni vjesnik III*, Zagreb, 164–175.

Crnom Gorom” (Šurmin 1894: 165). U ovom radu prezentirana građa nije bila akcentirana niti su bile lokalizirane jezičke osobenosti. U svojim bilješkama “o govoru hercegovačkom” daje građu s terena koji on naziva “hercegovačkim”, što je naučno posve prihvatljivo, a koji, međutim, danas ne pripada Hercegovini. On zapravo pod tim terminom smatra srodan govorni tip van granica Hercegovine. Šurmin se smatra jednim od prvih istraživača ovog govornog tipa. Prvo obimnije istraživanje hercegovačkih govora je istraživanje Danila Vušovića (1927) “Dijalekat istočne Hercegovine”. Vušović daje osvrt na jezičko stanje na prostoru Stare Hercegovine te daje opise fonetsko-fonološkog i morfološkog sistema ovog govora, kao i veoma kratak osvrt na neke pojave iz sintakse. Osim osnovnih jezičkih osobina u njegovom opisu date su informacije o geografskom položaju i stanovništvu. Nesumnjiv doprinos istraživanju govora ovog podneblja zasigurno je studija Asima Peca *Govor istočne Hercegovine*.⁴ Za ovu studiju može se kazati da prvi put predstavlja cjelovit obrazac kako se u dijalektološkom smislu treba pristupiti obradi jezičke građe, pa je tome posvetio i posebno teorijsko poglavlje u kojem govori o metodološkim principima i postupcima, o čemu je već pisano i istican je značaj tog njegovog doprinosa: “Osim ovih poglavlja, uobičajenih za opise pojedinih govora, ova monografija odlikuje se i jednim teorijskim, koje se odnosi na sistem rada pri prikupljanju, i stoga dragocjenim, jer u dijalektologiji općenito nedostaje teorijske literature na našem jeziku, što svjedoči savjesnom profesoru i iskrenom naučniku kakav je bio prof. Peco” (Karavdić i Ćatović 2016: 551).

U dijalektološkoj literaturi ovi govori najčešće su bili posmatrani u okvirima istočnohercegovačkog dijalekta, čineći njegovu središnju stranu (Belić 1908: 73–76; Ivić 1956: 130), dok se u nešto mlađim istraživanjima ističe i njegovo rasprostiranje sjevernom stranom (Ivić 1962: 27). U novijim istraživanjima ističe se da su govori ovog

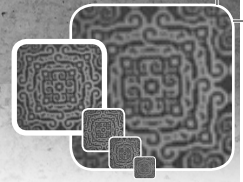
⁴ Ovaj rukopis predstavlja doktorsku disertaciju odbranenu 10. XI 1958. godine. Rad je 1964. godine štampan u ediciji *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. XIV, Beograd. Pri izradi ovog rada koristili smo se radom koji je prenesen iz *Srpskog dijalektološkog zbornika* i objavljen u izdavačkoj djelatnosti Bosanskog filološkog društva, pod naslovom *Asim Peco Izabrana djela I–VI, Govori istočne i centralne Hercegovine*, Sarajevo, 2007.

tipa “po svojoj teritorijalnoj pripadnosti *bosanski*. Po svojim jezičkim osobinama, pak, on je, u osnovi, *istočnohercegovački*” (Jahić 2002: 16). Govoreći o teritorijalnom obuhvatu, Halilović (2005: 34) to područje određuje “između Sarajeva i Drine, kada se radi o pravcu zapad – istok, odnosno doline Željeznice i doline Bistrice na jugu i planine Javor i doline Stupačnice na sjeveru, kada se radi o pravcu jug – sjever”. Josip Lisac (2003: 98), govoreći o istočnohercegovačkom dijalektu i pripadajućem mu govornom prostoru, između ostaloga kaže: “... na jugu taj dijalekat obuhvaća zapadnu, središnju i sjevernu Crnu Goru, na istoku jugozapadnu i zapadnu Srbiju (do blizine Kraljeva), jugoistočnu Bosnu i najveći dio bosanskog Podrinja sve do Save” (Lisac 2003: 98).⁵ Ovakva naučna elaboracija teritorijalne rasprostranjenosti istočnohercegovačkog dijalekta još jednom svjedoči o neujednačenom mišljenju o njemu pripadajućim govornim oblastima.⁶ Peco (1989: 118–120) na ovom prostoru, s obzirom na njegovu teritorijalnu rasprostranjenost, razlikuje dva govorna tipa: sjeverniji, od linije Sarajevo – Prača – Rogatica – Višegrad koji su bliži istočnobosanskim *ije-šća* govorima, i južniji koji su bliži istočnohercegovačkim *ije-šta* govorima. Dakle, iz ovoga se jasno nazire da je ovaj govorni tip smješten u širokom međuprostoru istočnobosanskih ijekavskoščakavskih govora (sjevernih) i istočnohercegovačkih ijekavskoštakavskih (južnijih), pri čemu treba imati u vidu široku lepezu međutjecaja između tih dvaju govora.

Upravo je to specifičnost te govorne zone, a na nju je prvi ukazao Jovan Vuković (1964: 45), koji je istražujući govor Žepe imao u vidu njenu istočnohercegovačku osnovu, ali i prisustvo izvjesnih istočnobosanskih osobina, koje se po njegovom mišljenju nejednakom gustinom izoglosa ovdje pružaju.

⁵ Ovdje možemo samo djelomično biti saglasni s iznesenom konstatacijom Josipa Lisca, jer se u svim drugim studijama u kojim se opisuju govori ove dijalekatske oblasti daje nešto drugačija slika prostorne rasprostranjenosti ovog dijalekta.

⁶ Kao prilog neujednačenom mišljenju o teritorijalnom obuhvatu istočnohercegovačkog dijalekta može se navesti i dijalektološka karta štokavskog narječja čiji je autor Pavle Ivić, objavljena u *Enciklopediji Jugoslavije*, u kojoj stoji da cijeli pojas uz obalu Drine pripada istočnohercegovačkom dijalektu.

Značajan je rad “Redukcija i asimilaciona geminacija grupe *dn* u ijekavskoštakavskim govorima istočne Bosne i pskovskim srednjoruskim govorima (kontrastivna analiza)” Dževada Jahića, napisan u koautorstvu s Brankom Tošovićem, a tiče se kontrastivne obrade pojave sonantne geminacije tipa *glánna*, *žénna* u jugoistočnobosanskom ijekavskoštakavskom govornom tipu. Još dva rada Dževada Jahića indirektno su vezana za pitanje dijalekatske problematike ovoga govornog prostora, a u kojim se autor bavi istraživanjem dijalekatske leksike rogatičkog kraja.⁷

Ipak, istraživanje koje se u našim dijalektološkim proučavanjima najkonkretnije bavilo problematikom istočnobosanskog ijekavskoštakavskog govornog tipa je studija Dževada Jahića (2002), *Ijekavskoštakavski govori istočne Bosne*. U svojim zaključcima Dževad Jahić ukazuje na posebnost govornih osobina istočnobosanskog ijekavskoštakavskog govornog tipa, pri čemu naglašava njegovu srodnost s hercegovačkom maticom, pa samim tim napominje da je u tom dijalektu očuvana hercegovačka baza. Iznosi i mišljenje da je jugoistočni tip istočnobosanskog dijalekta, u doticaju sa ijekavskošćakavskim dijalektom i uopće sa zapadnijim srednjobosanskim terenom, kao i sa starim sarajevskim govorom, poprimio i neke tipičnije bosanske odlike. Prema prvom objavljenom istraživanju o govorima istočnobosanskog govornog tipa, u tumačenju njegovog rasprostiranja stoji da se: “govori istočnobosanskog govornog tipa prostiru (se) južnije od šćakavskog istočnobosanskog pojasa prema Hercegovini i pripadaju progresivnim govorima istočnohercegovačkog tipa” (Jahić 2002: 15). U istoj knjizi, autor među ove govore uvrštava govor istočne i jugoistočne Bosne te ih primarno određuje kao “govore koji za refleksie praslavenskih grupa *stj*, *zdj*, *skj*, *zgj* imaju *št* i *žd*” (Jahić 2002: 15).

⁷ Jahić, Dževad A. (1980): “Iz lovačke terminologije i lovačkog žargona u govoru rogatičkog kraja”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu IX–X*, Sarajevo, i Jahić, Dževad A. (1983): “Lovačka leksika i frazeologija u rogatičkom kraju”, *Srpski dijalektološki zbornik XXIX*, Beograd.

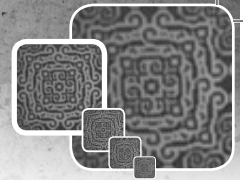
Izvori

Predmet ovog rada obuhvata dva upitnika za ispitivanje narodnih govora koji su provedeni na bosanskohercegovačkom terenu: *Pitanja o govoru prostoga naroda* (1897) i *Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks* (1975–1986). Materijal iz tih dviju anketa daje nam u tom pogledu značajan poticaj za istraživanje, budući da je stvaranje u današnjem smislu modernog jezika dugotrajan i kompliciran proces kako dijalekatskih interferencija tako i integracija dijalekatskih elemenata koji s različitim stepenima i intenzitetima učestvuju u fizionomiji gramatičke strukture standardnog bosanskog jezika. Izvor za lingvističku i filološku analizu ovog istraživanja jesu ankete *Pitanja o govoru prostoga naroda* iz 1897. godine i *Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks* (1975–1986). To su upitnici koji su relevantni za istraživanje jugoistočnobosanskog govornog tipa, a koji su provedeni na području Čajniča, Foče, Goražda, Kalinovika, Rogatice, Višegrada, u okvirima projekta *Pitanja o govoru prostoga naroda* (1897) koji je proveo Zemaljski muzej, te popunjeni upitnici za ispitivanja bosanskohercegovačkih govora koji su provedeni na području Kalinovika, Goražda, Čajniča, Rogatice i Višegrada u okvirima projekta *Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks* (1975–1986) koji je vodio Institut za jezik i književnost, Odjeljenje za jezik.

Popis punktova

Oznaka punkta u nastavku teksta	Pitanja o govoru prostoga naroda	Oznaka punkta u nastavku teksta	Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks
ČA1	Upitnik br. 14437: Čajnica, Goražde	GK1 GK2	Punkt br. 40: Goražde, Sofići Punkt br. 41: Goražde, Sopotnica
ČA2 ČA3	Upitnik br. 14438: Čajnica Upitnik br. 14439: Čajnica	ČK1	Punkt br. 42: Čajniče, Slatina
FA1	Upitnik br. 14447: Foča	FK1	Punkt br. 26: Foča, Popov Most

FA2	Upitnik br. 14448: Foča	FK2	Punkt br. 27: Foča, Zavajt
FA3	Upitnik br. 14449: Foča	FK3	Punkt br. 28: Foča, Rataj
FA4	Upitnik br. 14450: Foča	FK4	Punkt br. 39: Foča, Podgrađe
FA5⁸	Upitnik br. 14452: Foča		
KA1	Upitnik br. 14451: Kalinovik, Foča	KK1	Punkt br. 22: Kalinovik, Kruščica
		KK2	Punkt br. 29: Kalinovik, Vlahovlje
		KK3	Punkt br. 30: Kalinovik, G. Ljuta
RA1	Upitnik br. 14519: Rogatica	RK1	Punkt br. 47: Rogatica, Plješevica
RA2	Upitnik br. 14520: Rogatica	RK2	Punkt br. 48: Rogatica, Žepa
RA3⁹	Upitnik br. 14521: Rogatica	SK1	Punkt br. 49: Sokolac, Selišta
GA1¹⁰	Upitnik br. 14405: Glasinac, Rogatica	SK2	Punkt br. 50: Sokolac, Novoseoci
		SK3	Punkt br. 52: Sokolac, Šalibegovići
VA1	Upitnik br. 14585: Višegrad	VK1	Punkt br. 44: Višegrad, Bijela
VA2	Upitnik br. 14586: Višegrad	VK2	Punkt br. 45: Višegrad (čaršija)
VA3	Upitnik br. 14587: Višegrad	VK3	Punkt br. 46: Višegrad, Crni Vrh
VA4	Upitnik br. 14588: Višegrad	RDK1	Punkt br. 43: Rudo, Bjelušine

Refleksi jata

Jedno od centralnih pitanja u hijerarhiji dijalekatskih pojava bosanskohercegovačkih govora zasigurno je glas *jat*. U svom radu Vuković iznosi da “najinteresantnije pojave vokalske promene u našim dijalektima uopšte, a naročito u govorima južnoga tipa, daje zamena starog glasa *ѣ*” (Vuković 1939: 12), a današnje prilike nesumnjivo aktualiziraju pitanje refleksa starog jata jer “ovo pitanje postalo je i jedno

⁸ (stiglo anonimno, pravoslavci) – citirano kako je navedeno u samom *Upitniku*.

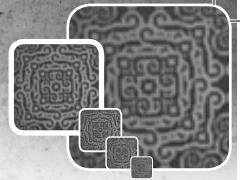
⁹ “Riječi su bilježene od naroda iz mjesta Rogatice i okolice (opštine) joj i to ovih seoca: Kovanj, Plješevica, Seljani, Strmac, Dobroušići, Dobromerovići, Bjelogorci, Pašić-kula, Drobnići, Borač, Brčigovo, Varošište, Karačići, Zaganovići, Ziličina i Međeđe, koja ne pripada ... (nejasno napisano): Narod je po vjeroispovijesti: Muhamedanci i Pravoslavci. Razlike nekoje u govoru između te dvije vjeroispovijesti zabilježene su odmah kod dotične riječi” (U Rogatici, 16, april 1897., Cvijetin Jovanović, učitelj).

¹⁰ “Ovo je opisano u općini Glasincu kotaru rogatičkom. U ovijem krajevima, žive samo pravoslavni i muhamedanci, drugih vjeroispovijedi domaćih nema” (Sokolac, 11. maj 1897. god., Risto Radić, učitelj).

od ključnih diferencijalnih osobina među standardnim jezicima na srednjojužnoslavenskom prostoru” (Kalajdžija 2012: 59).

Monografija o zapadnobosanskim ijekavskim govorima ponudila je pregled ijekavskih refleksa, na osnovu kojeg se može zaključiti da je malo govora s klasičnom ijekavskom zamjenom (Dešić 1976: 110–113). S obzirom na činjenicu neujednačene zamjene jata, treba znati da su “nejednake zamjene jata u istim glasovnim pozicijama uvjetovane (su) različitim faktorima: razlikama u narodnoj govornoj osnovi, razlikama između govornog i pisanog jezika, raskorakom između vještačkih konstrukcija i živog jezika i sl.” (Pujić 1974: 17). Stoga je jasno zašto je ovom pitanju posvećen nemali broj radova koji su dosta široko postavljeni i sagledavani kako u monografskim studijama, tako i u normativnim priručnicima. Također, u dijalektološkim opisima (i)jekavskih govora dati su relevantni podaci i elaborirane su teorijske činjenice o refleksima jata koje uz sva objašnjenja imaju i jezičku građu koja im ide u prilog. Budući da jugoistočnobosanski govorni tip pripada istočnohercegovačkom dijalekatskom sistemu, prema zamjeni jata dio je velikog ijekavskog kompleksa koji “ima dosljednu ijekavštinu *ije* umjesto *ě* u dugim slogovima i *je* mjesto *ě* u kratkim slogovima, naravno sa izuzecima za koje zna i književni jezik ijekavskog narječja” (Peco 2007: 22).

Dakle, istočnohercegovački dijalekatski sistem u osnovi je (i)jekavskoga izgovora, ali se u mnogim riječima prema određenim pravilima izmjenjuju diftong *ie* (u pismu *ije*), glasovni skup *je* i samoglasnici *i*, *e*: cvijet, cvijeće – cvjetovi, cvjetati; živjeti – živio; brijeg – brjegovi / bregovi; vrijeme – vremena.

Refleks jata u dugom slogu¹¹²

Tabela: Komparativni prikaz rezultat

Pitanja o govoru prostoga naroda 1897.		Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks ¹¹	
Oznaka punkta	Vrijednost dugog jata	Oznaka punkta	Vrijednost dugog jata
ČA1	dijete, mlijeko, rijeka, sijeno, vrijeme, lijep, slijep, dijeliti, kolijevka, cijena, nijesam	GK1	<i>dijète, mlijéko, rijéka, sijeno, lĭjĕp, nijésam</i>
ČA2	dijete, mlijeko, rijeka, sijeno, vrijeme, lijep, slijep, dijeliti, kolijevka, cijena, nijesam	GK2	<i>dijète, mlijéko, rĭjĕka, sĭjeno, lĭjĕp, nijésam</i>
ČA3	dijete, mlijeko, rijeka, sijeno, vrijeme, lijep, slijep, dijeliti, kolijevka, cijena, nijesam	ČK1	<i>dijète, mlijéko, rijéka, sĭjeno, lĭjĕp, nĭsam / nijésam</i>
FA1	dijete, mlijeko, rijeka, sijeno, vrijeme, lijep, slijep, dijeliti, kolijevka, cijena, nijesam / nisam	FK1	<i>dijète, mlijéko, rijéka, sĭjeno, lĭjĕp, nijésam</i>
FA2	dijete, mlijeko, rijeka, sijeno, vrijeme, lijep, slijep, dijeliti, kolijevka, cijena, nijesam / nisam	FK2	<i>dijète, mlijéko, rijéka, sĭjeno, lĭjĕp, nĭjésam</i>
FA3	dijete, mlijeko, rijeka, sijeno, vrijeme, lijep, slijep, dijeliti, kolijevka, cijena, nijesam	FK3	<i>dijète, mlijéko, rijéka, sĭjeno, lĭjĕp, nĭjésam</i>
FA4 ¹²	dijete, mlijeko, rijeka, sijeno, vrijeme, lijep, slijep, dijeliti, kolijevka, cijena, nijesam / nisam	FK4	<i>dĭjète, mlĭjèko, rĭjĕka, sĭjeno, lĭjĕp, nĭsam</i>

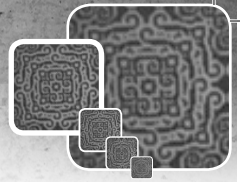
¹¹ Pojedine riječi koje su bile predmetom ispitivanja u Anketi iz 1897. godine, a u vezi su s refleksima jata, nisu zastupljene u *Bosanskohercegovačkom dijalekatskom kompleksu*. To su riječi: *vrijeme, slijep, dodijeliti, cijena*. Riječ *kolijevka* ispitana je u oba upitnika, međutim, istraživanje je pokazalo da se ta riječ u *Bosanskohercegovačkom dijalekatskom kompleksu* na istraživanim punktovima javlja u svom sinonimskom paru *bešika*, a takav je slučaj i u kvestionaru iz 1897. godine, punkt RA1, RA3 gdje u komentaru ispitivač dodaje da se više čuje *bešika*, mjesto *kolijevka*, FA1 gdje u komentaru piše: “upotrebljava se rič *bešika* mjesto *kolivka*”.

¹² Pored podvučenih likova, dopisano je u komentaru i *djete, mljeko, rjeka, sjeno, vrijeme, ljep, sljep, djeliti, koljevka, cjena*.

FA5	dijete, mlijeko, rijeka, sijeno, vrijeme, lijep, slijep, dijeliti, kolijevka, cijena, nijesam		
KA1	dijete, mlijeko, rijeka, sijeno, vrijeme, lijep, slijep, dijeliti, kolijevka, cijena, nijesam	KK1 KK2 KK3	<i>dijéte, mlijéko, rijéka, sijeno, lijep, nijésam</i> <i>dijète / dijète, mlijèko, rijèka, sijeno, lijep, nijésam / nijèsam, nijèsam</i> <i>dijète, mlijèko, rijèka, sijeno, lijep, nijèsam</i>
RA1	dijete, mlijeko, rijeka, sijeno, vrijeme, lijep, slijep, dijeliti, kolijevka, cijena, nijesam	RK1	<i>dijète, mlijèko, rijèka, sijeno, lijep, nijèsam</i>
RA2	dijete, mlijeko, rijeka, sijeno, vrijeme, lijep, slijep, dijeliti, kolijevka, cijena, nijesam	RK2	<i>dijète, mlijèko, rijèka, sijeno, lijep, nijésam / nísam</i> ¹³
RA3	dijete, mlijeko, rijeka, sijeno, vrijeme, lijep, slijep, dijeliti, kolijevka, cijena, nijesam	SK1 SK2	<i>dijète, mlijèko, rijèka, sijeno, lijep, nijésam</i> <i>dijéte, mlijéko, rijéka, sijèno, lijep, nijésam</i>
GA1	dijete, mlijeko, rijeka, sijeno, vrijeme, lijep, slijep, dijeliti, kolijevka, cijena, nijesam	SK3	<i>dijéte, mlijéko, rijéka, sijèno, ljĕp, nijésam</i>
VA1	dijete, mlijeko, rijeka, sijeno, vrijeme, lijep, slijep, dijeliti, kolijevka, cijena, nijesam / nisam	VK1	<i>djéte, mliéko, riéka / rĕéka, sjĕno, ljĕp / lĕĕp, nísam</i>
VA2	dijete, mlijeko, rijeka, sijeno, vrijeme, lijep, slijep, dijeliti, kolijevka, cijena, nijesam / nisam	VK2	<i>djéte, mliéko (mliéko) / mliéko, / riéka, sjĕno, ljĕp, nísam</i>
VA3	dijete, mlijeko, rijeka, sijeno, vrijeme, lijep, slijep, dijeliti, kolijevka, cijena, nijesam / nisam	VK3	<i>dijéte, mlijéko / mléko / mliéko, rijéka / riéka, siĕno, ljĕp / lĕĕp, nísam</i>
VA4 ¹⁴		RDK1	<i>djéte // djéte / dijéte, sijĕno // sjĕno // sjĕno, mlijéko (mliéko) mliéko, rijéka // rijéka // rĕéka, lijĕp // ljĕp // ljĕp, nísam</i>

¹³ “Ovaj oblik kod mladih je češći.”

¹⁴ Vidjeti fusnotu 16.

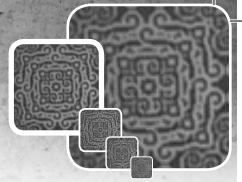
U literaturi se naširoko raspravljalo o izgovoru refleksa dugoga jata. Pojedini istraživači istočnohercegovačkih govora imaju ujednačen stav o pitanju refleksa jata – zamjena vokala jat nije jedinstvena, pri čemu valja uzeti u obzir i činjenicu da se po njegovoj zamjeni u izgovoru mogu razlikovati ne samo pripadnici različitih vjera već i pripadnici iste vjere. Prva istraživanja koja iznose podatke o različitim refleksima jata u vjerskom kontekstu su uglavnom ona s početka 20. vijeka. Tako će o različitim refleksima jata u konfesionalnom smislu za hercegovačke govore prvi pisati Matej Milas (1903) u svom radu “Današnji mostarski dijalekt” u kojem je iznio konstataciju da pravoslavci govore čisto *ije*. Na tom tragu je i Rešetar (1907: 89), koji je iznio mišljenje da ga (jat) pravoslavci u Bosni i Hrvatskoj izgovaraju dvosložno (*ije*), a katolici i muslimani jednosložno (*je*). Vuković je tridesetak godina poslije u radu “Karakteristične osobine mostarskog govora” naveo i činjenicu da je kod mlađih pravoslavaca prisutna i jednosložna zamjena (up. Vuković 1937). Na drukčiju govornu situaciju u novije vrijeme, u drugoj polovici 20. vijeka u radu “Govor Podveležja”, a Podveležje pripada hercegovačkom govornom pojasu, ukazivao je i sam Asim Peco (up. Peco 1983).¹⁵ Na tom fonu Peco piše i u novijim istraživanjima istočnohercegovačkih govora ističući pritom da “nema razlike između muslimana i nemuslimana u ovoj govornoj osobini – i jedni i drugi su ijekavci” (Peco 2007: 19). Ovdje je sasvim jasno kako se, i to treba naznačiti, u nekoliko decenija situacija o pitanju refleksa jata dosta izmijenila. Općenito, zamjena jata u dugim slogovima, kad se uzme u obzir cjelokupni istočnohercegovački teren, vrlo je šarolika. No to nije nova informacija budući da su nas s tim činjenicama na terenu koji pripada istočnohercegovačkom dijalektu već ranije upoznali Matej Milas u svom radu koji je već spomenut, ali i Jovan Vuković, te Asim Peco u radovima koji su već spomenuti. Ono što je specifikum govora koji pripadaju istočnohercegovačkom govornom pojasu jeste to da

¹⁵ Rad o govoru Podveležja raden je kao diplomski rad 1952. godine. Taj rad objavljen je 1983. godine, ali tu nije došlo do znatnijih izmjena, kako u gledanju na porijeklo i pripadnost toga govora, kao i govora Mostara, tako ni u objašnjavanju pojedinih pitanja iz ove oblasti (Peco 2007: 426). Rad je objavljen u ediciji *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knjiga 4, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik.

oni nemaju uvijek dvosložnu zamjenu, nego je tu obična jednosložna zamjena i u dugim slogovima. Ta bi osobina ujedno bila jedna od njegovih osnovnih karakteristika. Prema riječima Asima Pece “i mjesto dugog i mjesto kratkog jata u običnom govoru svih onih koji govore jekavski imamo vrlo često jednosložnu zamjenu – *je*” (Peco 1998: 96). O tipu ijekavštine u prijelaznim govornim tipovima istočnohercegovačkog dijalekta govori i Halilović (2005: 36): “U centralnohercegovačkom govornom tipu nedosljedna je ijekavština; pored mlijéko, snījĕg, imamo mliéko, sniĕg... sjevernohercegovački govorni tip odlikuje se nedosljednim ijekavizmom (u sjeveroistočnoj Hercegovini preovlađuje dvosložna zamjena jata: sĭjeno, cvĭjĕće, nijĕsam, mlijĕka, vrijĕdan...; jednosložna je zamjena česta je osobito u Hrvata u okolici Konjica: *bielo, diete, lepo, sjeno*)”. Kako su pokazali rezultati u anketama na prostoru jugoistočnobosanskog govornog tipa, jat u dugim slogovima pod silaznim akcentom na ovom prostoru daje *ije: sijeno, lijep, slijep*. U tabelarnom prikazu može se vidjeti da su rezultati iz 1897. godine i iz perioda 1975–1986. godine o tom pitanju identični, s tim da se u *Bosanskohercegovačkom dijalekatskom kompleksu* zbog obučenosti dijalektološkog kadra daju nešto nijansiraniiji i potpuniji odgovori. Ovdje treba naglasiti da ni u jednom kvestionaru iz 1897. godine nijedan ispitivač u ovakvim slučajevima nije zabilježio razlike u izgovoru ovog glasa u pogledu vjerske pripadnosti. Dževad Jahić iznosi konstataciju da se “ovakav refleks jednako (se) javlja u govorima Muslimana i Srba, koji u tom smislu ne pokazuju nikakve razlike” (Jahić 2002: 64). Komentari koje su ispitivači zapisali u kvestionarima koji su pristigli s različitih punktova idu u prilog ovoj konstataciji.¹⁶ Za punkt označen kao VA4 nisu podvučena ponuđena rješenja, već nas je ispitivač o njihovom govoru u komentaru kratko obavijestio.¹⁷

¹⁶ “U ovom kraju, t.j. općini Glasincu govori narod, pravoslavci i muhamedanci u prostom govoru jednako (GA1). Na odgovor 1. podvučene riječi crvenim mastilom govore se u ovome mjestu bez razlike vjeroispovjedi kako Srbi tako i Muhamedanci.”

¹⁷ “Žitelji pravoslavne vjere u Kotaru višegradskom govore ijekavskim kao: *mlijeko, sijeno* itd., a nekoja mjesta gdje žive Muhamedanci kao u: Ispostavi Rudo ima: Kula, Boranovići, (jedno mjesto nečitko napisano, H. Ć.), Zgrade govore ikavskim.”

Jat u dugim slogovima pod uzlaznim akcentom daje *ije: dijete, mlijeko, rijeka, vrijeme, dijeliti, cijena*. U oba kvestionara rezultati su isti pa se može bez ikakvog suzdržavanja kazati da je na prostoru jugoistočno-bosanskog govornog tipa ijekavska zamjena najčešća. Zabilježena je na čitavom prostoru ovog govornog tipa (čajničkom, fočanskom, glasiračkom, gorazdanskom, kalinovičkom, rogatičkom, višegradskom). U prilog tezi o ijekavskom supstratu u ovom govornom tipu poslužiti će nam i zapažanja Jovana Vukovića (1951: 36), koji je iznio da “dobar deo istočne, naročito jugoistočni deo Bosne po izgovoru *ije*, odnosno *je* kratko, podudara se sa govorima istočne Hercegovine, gdje je nesumnjiva dvosložnost duge zamene i pod jednim i pod drugim akcentom”. Može se kazati da je opća osobina većine govora u jugoistočno-bosanskom govornom tipu, što su i rezultati pokazali, klasičan refleks *ije* u dugim slogovima, što nije slučaj sa istočnohercegovačkim dijalektom kao susjednom ijekavskom zonom, pritom predstavljenom i u nauci etabliranom kao bazom jugoistočno-bosanskog govornog tipa. Ova se njegova unificiranost u vezi s refleksom jata u dugim slogovima može povezati sa Vukovom ijekavicom – klasičnom *ije* oazom, “koju sa svih strana okružuju ijekavski govori što znatnije odstupaju od klasičnog ijekavizma” (Jahić 2002: 73). Da istočnohercegovački dijalekat ima znatno kompleksniju zamjenu ovog glasa upozoravao je i Ivić: “Jekavska zamena jata najkomplikovanija je od svih štokavskih zamena ovoga glasa. U tom pogledu narodni govori pokazuju još mnogo više raznolikosti nego vukovski književni jezik” (Ivić 2001: 177). U zaključku nedvosmisleno možemo kazati da nam razmatrana građa dozvoljava izvlačenje zaključka o dosljednoj dvosložnoj zamjeni u dugim slogovima, što je rezultat najvjerojatnije ijekavske organske podloge koja je već bila razvijena na prostoru jugoistočno-bosanskog govornog tipa. Za jugoistočno-bosanski govorni tip karakterističnija je upotreba oblika *nijesam*, pored naporednog *nisam* koji se također javlja. Zanimljivo je spomenuti da se jednosložna zamjena *njesam* ne javlja ni u *Anketi* 1897, kao ni u *Bosanskohercegovačkom dijalekatskom kompleksu*. Rezultati istraživanja u *Bosanskohercegovačkom dijalekatskom kompleksu* pokazali su da je na prostoru Višegrada (VK1, VK2, VK3) češće *nisam* nego

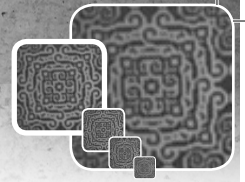
nijesam. U Anketi 1897, također, zabilježena je takva situacija na području Višegradskog i Fočanskog kotara, gdje na svim punktovima imamo naporedne oblike: *nijesam* / *nisam*.¹⁸ Oblik *nijesam* na prostoru Foče je, kako rezultati pokazuju, običniji. U svim drugim punktovima podvučen je oblik *nijesam*. Sličan zaključak u vezi s ovim pitanjem izveden je i u radu Jahića (2002) “Ijekavskoštakavski govori istočne Bosne” u kojem stoji: “U govorima Muslimana i Srba najuobičajeniji je odrični oblik *nijèsam*. Ipak govori čaršija, i to ne samo na okolnom terenu već i šire, nameću oblik *nísam*. Nešto češće ga, neovisno od ovog uticaja, imaju istočni tereni u dolinama Lima, Uvca i Rzava. Tako i govori na desnoj obali Drine u višegradskom kraju, pa i inače sjeveroistočni muslimanski, mada je u ovim sjeveroistočnijim oblik *nijèsam* primaran” (Jahić 2002: 86). Također, slično je zapažanje u vezi s ovim pitanjem za istočnohercegovačku govornu zonu i u djelu *Govori istočne i centralne Hercegovine*, gdje se konstatira: “Ovdje je obično *nijesam*, ali se, naročito kod mlađih generacija, čuje i *nisam*” (Peco 2007: 88). Vuković u radu o govoru Žepe navodi naporedan izgovor oblika *nisam* / *nijesam*, uz konstataciju da je oblik *nisam* došao pod utjecajem srednjobosanskih govora (up. Vuković 1964: 48).

U zaključku se može kazati, s obzirom na to da je namjena kvestionara iz 1897. godine bila da ispita kakav je status zamjene jata u vezi s etničkim diferenciranjem, da govori Muslimana i Srba u tom smislu ne pokazuju znatnije odstupanje. Ako i ima odstupanja, ona su uvjetovana nekim ekstralingvističkim faktorima i takvi nespecifični refleksi jata nisu sistemska odlika ovog govornog tipa, a na taj nas zaključak navode i sami komentari ispitivača.¹⁹

¹⁸ U bilješci dopisanoj u kvestionaru VA1 dopisano je sljedeće: “Stanovnici od obojeg vjerozakona govore običnije *nisam* nego li *nijesam*”.

¹⁹ U pojedinim kvestionarima bilješke ispitivača svjedoče takvu govornu situaciju, npr.: “Na od. I podvučene riječi crvenim mastilom govore se (u ova ne mjestu) bez razlike vjeroispovjedi kako Srbi tako i Muhamedanci” (FA2, Nikola Kajo, paroh zagorski); “U ovome kraju, t.j. u općini Glasincu govori narod, pravoslavci i muhamedanci u prostom govoru jednako.” (GA1, Risto Radić, učitelj).

Zaključak

Dosadašnja proučavanja jugoistočnobosanskog govornog tipa bila su ograničena na sinhronijska istraživanja te nisu bila tretirana u okvirima koji podrazumijevaju dijahronijski pristup koji se u ovom radu ogleda u ispitivanju *Ankete* iz 1897. godine. Jahić (2002) je dao okvir i osnovne elemente jezičke fizionomije ovog govornog tipa, dok je u Halilović (2002) razmatrao fonetske osobenosti govora koji pripadaju ovom govornom tipu, analizirajući pri tome rezultate iz *Bosanskohercegovačkog dijalekatskog kompleksa*, pri čemu su date osobenosti govora jugoistočnobosanskog govornog tipa s hercegovačkim govorima, uz napomenu da su date samo one fonološke osobine koje su im zajedničke, bez posebnog osvrta na sistemske osobenosti ovog govornog tipa kao kompaktne cjeline. Ipak, ta su dva istraživanja u teorijskom smislu polazne tačke, u onom kontekstu u kojem one mogu poslužiti za relevantna istraživanja ovog govornog tipa te su tako postale nezaobilaznom literaturom prilikom ispitivanja jezičke građe iz ovog govornog kompleksa.

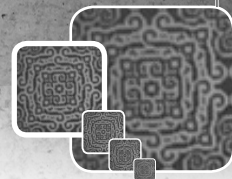
Jugoistočnobosanski govorni tip kao elementarnu osobinu, po kojoj se ovi govori izdvajaju iz bosanskih govora, ima reflekske starih praslavenskih grupa *št* i *žd*. Dakle, u prvom redu po toj sistemskoj osobini izražena je njegova posebnost, jer poznato je da su sjeveroistočniji govori razvili reflekske *šč* i *žd*. Govori u kojima su razvijeni takvi refleksi pripadaju ijekavskim šćakavskim govorima. Na osnovu prethodno rečenog postaje jasno da su istočni i jugoistočni govori dio ijekavskoštakavskih govora. Oni su locirani južnije i jugoistočnije u odnosu na šćakavske govore. Ovu sistemsku zakonomjernost u govorima jugoistočnobosanskog govornog tipa potvrdili smo i u građi *Ankete*, pa smo utvrdili da ovi govori u svojoj razvojnoj liniji čuvaju ovu sistemsku odliku.

Situiranje ovog govornog tipa u bosanskohercegovački dijalekatski prostor na različit se način prezentira, ali se generalno može kazati da se u okruženju ovog govornog tipa nalaze ijekavski govori, s dviju različitih dijalekatskih oblasti, zapadno istočnohercegovački, a istočno i sjeveroistočno istočnobosanski. Za ovaj se govorni tip može kazati

da se nalazi u geografskom smislu u procjepu ovih dvaju dijalekata, pri čemu crpi svoje jezičke osobine iz oba dijalekta.

Dakle, ovaj govorni tip nalazi se, kao što je već rečeno, na širem bosanskom terenu i ne pripada u dijalekatskom pogledu bosanskim govorima, već je njegova pripadnost vezana za istočnohercegovački dijalekt. Njegova posebnost definirana je interferencijama i doticajima s ijekavskošćakavskim istočnobosanskim dijalektom pa je zahvaljujući toj činjenici u svojoj jezičkoj fizionomiji očuvao i neke specifične bosanske odlike.

Kako smo već ranije konstatirali, glas jat predstavlja centralno pitanje u klasificiranju i hijerarhiji dijalekatskih osobina pa se s tim u vezi može konstatirati da je ovaj govorni tip dio šireg ijekavskog govornog kompleksa. Iz onog što smo u ovom radu na osnovu upoređene građe prezentirali, kao i korištene literature, može se u vezi s refleksom jata u dugom slogu donijeti općenit zaključak: U dugim slogovima dosljedan je refleks *ije*. Ta specifičnost ovaj govorni tip izdvaja kako od susjednih ijekavskih terena, tako i u izvjesnom smislu od istočnohercegovačkog koji mu je baza. Stanje u objema ispitanim anketama pokazuje isto stanje u zamjeni starog glasa jat, odnosno klasični ijekavizam vukovskog tipa koji je rezultat organskog razvoja. Takav razvoj potvrđen je i rezultatima starije *Ankete* 1897. godine, što nedvojbeno ide u prilog tezi o ijekavskom supstratu u ovom dijelu Bosne.

Bibliografija

Izvori

Anketa *Pitanja o govoru prostoga naroda* (1897), Zemaljski muzej, Sarajevo.

Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks (1975–1986), Institut za jezik, Sarajevo.

Literatura

Belić, Aleksandar (1969): *Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika I, Fonetika*, Beograd.

Brozović, Dalibor (1966): “O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta”, *Hrvatski dijalektološki zbornik 2*, Zagreb.

Bulić, Refik (2004): “Ekavska zamjena dugog jata u govorima Tešnja i Maglaja prema popunjenim kvestionarima *Pitanja o govoru prostoga naroda* iz 1897. godine”, *Pismo*, Sarajevo.

Bulić, Refik (2013): *Ekavsko-jekavski govori tešanjско-maglajskog kraja*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj.

Dešić, Milorad (1976): “Zapadnobosanski ijekavski govori”, *Srpski dijalektološki zbornik XXI*, Beograd.

Halilović, Senahid (2002): “Fonetske osobine govora Hercegovine i jugoistočne Bosne”, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knjiga 8, Institut za jezik, Sarajevo.

Halilović, Senahid (2005): “Bosanskohercegovački govori”, u: Mønnesland, Svein (prir.): *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije Oslo, Sarajevo.

Halilović, Senahid (2009): “Sarajevski govor do kraja XX stoljeća”, u: Halilović, Senahid; Šehović, Amela; Tanović, Ilijas: *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, Slavistički komitet, Sarajevo.

Halilović, Senahid (2012): “Bosanskohercegovački lingvistički atlas: Dvije ankete i jedna izoglosa”, *Bosanskohercegovački slavistički kongres I*, Zbornik radova, knjiga 1, Slavistički komitet, Sarajevo.

Ivić, Pavle (1956): “O nekim problemima naše istorijske dijalektologije”, *Južnoslovenski filolog XXI*, Beograd.

Ivić, Pavle (1956): *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika, Uvod i štokavsko narječje*, Novi Sad.

Ivić, Pavle (1962): “Srpskohrvatska dijalektologija u najnovijem periodu”, *Književnost i jezik IX*, Beograd.

Jahić, Dževad A. (1980): “Iz lovačke terminologije i lovačkog žargona u govoru rogatičkog kraja”, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu IX–X*, Sarajevo.

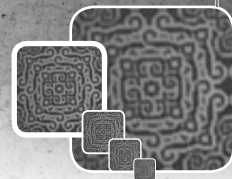
Jahić, Dževad A.; Tošović, Branko Đ. (1980): “Redukcija i asimilaciona geminacija grupe dn u ijekavskoštakavskim govorima istočne Bosne i pskovskim srednjoruskim govorima (kontrastivna analiza)”, *Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti 13*, Banja Luka.

Jahić, Dževad A. (1983): “Lovačka leksika i frazeologija u rogatičkom kraju”, *Srpski dijalektološki zbornik XXIX*, Beograd.

Jahić, Dževad A. (1984): “Izoglosa i faktor međujezičkih kontakata (na primjeru sonantne geminacije dn > nn, dn' > n'n', dl > ll u dijalektima slovenskih jezika)”, *Južnoslovenski filolog XL*, Beograd.

Jahić, Dževad (2002): “Ijekavskoštakavski govori istočne Bosne”, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knjiga 8, Institut za jezik, Sarajevo.

Kalajdžija, Alen (2012): *Jezički izraz Hörmannove zbirke usmene epike u odnosu na novoštokavsku folklornu koine*, doktorska disertacija u rukopisu, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.

Karavdić, Zenaida; Ćatović, Haris (2016): “Evaluacija naučnog djela prof. dr. Asima Pece u svjetlu savremenih lingvističkih istraživanja”, Naučni skup *Hercegovački naučnici / znanstvenici i tradicija istraživanja u Hercegovini*, Mostar.

Milas, Matej (1903): “Današnji mostarski dijalekat”, *Rad JAZU*, knjiga 153, Zagreb.

Peco, Asim (1967): “Jekavske oaze u zapadnoj Hercegovini”, *Južnoslovenski filolog* XXVII, Beograd.

Peco, Asim (1977): “Sudbina kratkog ě iza *r* u ijekavskim govorima štokavskog dijalekta”, *Južnoslovenski filolog* XXXIII, Beograd.

Peco, Asim (1983): “Govor Podveležja”, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knjiga 4, Institut za jezik i književnost, Odjeljenje za jezik, Sarajevo.

Peco, Asim (1989): *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Beograd.

Peco, Asim (2007): *Govor istočne i centralne Hercegovine*, Bosansko filološko društvo, Sarajevo.

Pujić, Savo (1974): “Distribucija ijekavskih varijacija u zamjeni jata u savremenoj bosanskohercegovačkoj pisanoj praksi”, *Radovi I*, Institut za jezik i književnost, Sarajevo.

Rešetar, Milan (1907): *Der štokavische Dialekt*, Wien.

Rešetar, Milan (1942): “Izgovor i pisanje praslavenskog vokala ě u dugim slogovima”, *Rad JAZU*, knj. 272, Zagreb.

Šator, Muhamed (2004): “Anketa o jeziku”, u: *Bosanski / hrvatski / srpski jezik u BiH do 1914*, Univerzitet “Džemal Bijedić” Mostar, Mostar.

Šurmin, Đuro (1894–1895): “Njekoliko bilježaka o govoru hercegovačkom”, *Nastavni vjesnik* III, Zagreb.

Vujičić, Dragomir (1974): “Ciljevi i zadaci istraživanja u okviru projekta *Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks – sinhronijska*

deskripcija i odnos prema savremenom standardnom jeziku”, *Proučavanje bosanskohercegovačkih govora – dosadašnji rezultati, potrebe i perspektive*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo.

Vuković, Jovan (1937): “Karakteristične osobine mostarskog govora”, *Glasnik Jugoslavenskog profesorskog društva XVII*, sv. 1–12, Beograd.

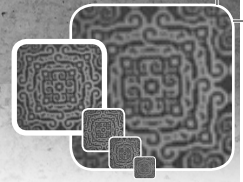
Vuković, Jovan (1939): “Govor Pive i Drobnjaka”, *Južnoslovenski filolog* 7, Beograd.

Vuković, Jovan (1964): “Govorne osobine stanovništva Žepe”, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Etnologija, n. s., sv. XIX, Sarajevo.

Vušović, Danilo (1927): “Dijalekat istočne Hercegovine”, *Srpski dijalektološki zbornik* 3, Beograd – Zemun.

Izjava autora o nepostojanju sukoba interesa i poštivanju općih etičkih kodeksa:

Autor potvrđuje da ne postoji nikakav stvarni ili mogući sukob interesa vezan za ovaj tekst te da je tekst napisan u skladu s etičkim kodeksima prema preporukama COPE (Committee of Publishing Ethics).

THE REFLEXES OF LONG JAT IN SOUTHEAST BOSNIA IN THE SURVEYS *QUESTIONS ABOUT THE SPEECH OF THE POPULACE* (1897) AND *BOSNIAN-HERZEGOVINI- AN DIALECTAL COMPLEX* (1975–1986)

Abstract: In the dialectological literature it is commonly known that the question of the reflexion of the old voice *jat* is the most interesting phenomenon in our dialects, especially in the words of the southern type, and today's circumstances doubtless activate the question of the reflexion of the old voice *jat* since this question became one of the key differential characteristics among the standard languages middle-Slavic area.

Uneven replacement of *jat* in the same voice positions is due to various factors, so it is clear why to this issue are devoted many of works that are quite broadly set up and viewed in both monographs and normative manuals. The Southeastern Bosnian speaking type belongs to the East Herzegovina dialect, and by replacing the *jat* they became part of a ijekavian.

The source for the linguistic and philological analysis of this work consists of the surveys *Questions about speech of the populace* from 1897 and of the *Bosnian-Herzegovinian dialectal complex* (1975–1986). The paper analyzes the situation regarding long-legged reflexes of *jat* in questionnaires relevant for Southeast speaking type surveys conducted in Čajnice, Foča, Goražde, Kalinovik, Rogatica, Višegrad, within the framework of the project *Questions about speech of the populace* (1897) conducted by the National Museum and completed questionnaires for the examination of *Bosnian-Herzegovinian speeches* conducted in the areas of Čajnice, Goražde, Kalinovik, Rogatica, Rudo and Višegrad within the framework of the *Bosnian-Herzegovinian dialectal complex* (1975–1986) take by the Institute of Language and Literature, the Language Department.

Keywords: phonetics, phonology, *jat*, east-Herzegovinian dialect, east-Bosnian speech type, questionnaire.